

underbyggt kapitel beskriver Fermín Labarga García den folkliga fromhetens många former i det koloniala Latinamerika: heliga bilder, helgonvördnad, lokala mariakulter, pilgrimsfärder, kyrkliga brödraskap (*cofradías*) och många andra fenomen. Volymen avslutas med en uppslagsrik artikel av Ana de Zaballa Beascoechea som behandlar religiöst motiverade indianska uppror i såväl Peru som norra Mexiko under 1600- och 1700-talen.

Trots sitt omfång — 956 sidor — är det naturligtvis inte möjligt att få med alla teologer eller alla aspekter av den latinamerikanska teologihistorien under tidsperioden 1665–1810. Det är dock olyckligt att den rika litteratur som författades av nunnor i det spanska Amerika under denna tidsålder knappast behandlas av författarna. Därigenom behandlas knappast heller den rika mystiska teologi som växte fram i Latinamerika under 1600- och 1700-talen. Juana Inés de la Cruz, den mexikanska mystikern och författaren är undantaget som bekräftar regeln. Men många andra viktiga nunnor och mystiska författare saknas.

När detta väl är sagt vill jag ändå konstatera att även volym II/1 av *Teología en América Latina* på ett mycket tydligt sätt förbättrat våra kunskaper om den latinamerikanska teologins historia. Det skulle vara utmärkt om hela eller åtminstone delar av denna spanskspråkiga teologihistoria kunde översättas till engelska. Därigenom kunde kanske fem sekler av teologisk produktion i Latinamerika få en integrerad roll i den allmänna teologihistorien, även för icke-spanskkunniga teologer. På så sätt skulle den kunna bidra till att motverka uppfattningen att den latinamerikanska teologins historia inleddes först med befrielse-teologin på 1960-talet. Det fanns en lång och spännande förhistoria till denna teologi.

Magnus Lundberg

Lee Palmer Wandel: *The Eucharist in the Reformation. Incarnation and Liturgy*. xi + 302 sid. Cambridge University Press, New York 2006.

Denna studie av nattvarden i reformationstiden är imponerande brett upplagd. Inte bara så att det vi nu uppfattar som de tre teologiska huvudriktningarna som uppkommit ur den västliga kristenheten (katolsk, luthersk och reformert) presenteras, utan så att förutom dogmatiska och liturgiska texter även exempelvis konst och kyrkoarkitektur analyseras. En omfattande närstudie av situationen i Augsburg från 1520-talet fram till 1548 gör att de mer teoretiska avsnitten något mer förankras i verkligheten, samtidigt som vi påminns om att situationen på lokalplanet ofta inte följer de linjer ledande teologer stakar ut och som

eftervärlden därför tror är de gällande. Smärre närstudier görs även av Nürnberg och Rothenburg ob der Tauber, och arkivmaterial från Rom och Leiden brukas också. Ett brett upplägg kan dock visa sig ha baksidor. I detta fall visar skildringen av Sverige och Danmark hur lätt missförstånd kan uppstå då man försöker att behärska en mångfald fakta från skilda områden. Medan bildstormar i Norden inskränkte sig till ett fåtal episoder utan vidare betydelse påstås båda länderna ha drabbats av en ikonoklasm jämförbar med den i mer reformert påverkade länder. Gustaf Vasa ska ha visat sitt av-ståndstagande från den medeltida mässan genom att rasera de katolska kyrkorna varefter nya, lutherska byggdes. När Gustaf Vasa raserade en kyrka eller en del av den hade det knappast något med teologi, men desto mer med skottvinklar, att göra.

Palmer Wandels egen utsiktspunkt över landskapet är inte svår att utläsa. Hon har tidigare bland annat studerat Zwinglis Zürich, och de reformerta kyrkorna synes mest bekanta och Jean Calvin är den teolog som ges mest utrymme.

Mot bakgrund av mässans historia fram till ca 1500 och med tonvikt på Fjärde Laterankonciliet skildras nattvardstankar och -praxis som en del av den västliga kristenheten splittring. Palmer Wandel ser ett landskap som först är mycket varierande, och där sedan huvudsakligen politiska och legala faktorer influerar den samling i teologiska huvudriktningar som sedan sker. Augsburg utgör exemplet där den rika variationen visas fram varefter de tre huvudriktningarna luthersk, reformert och katolsk presenteras efter en återkommande struktur, med början i teologin och därefter närmare sig nattvarens praktik.

I presentationen av den lutherska färan är en tyngdpunkt Martin Luther och särskilt hans ubikvitetlära, medan senare lutherska tankar gärna förstås utifrån en konsubstantiationslära. Den variationsrika lutherska liturgin och kontinuiteten i många bruk ses mot bakgrund av en syn på praktiska ting som *adiaphora*. Skildringen av reformert nattvard inleds av 25 sidor kring Calvins *Institutio* och fortsätter med förhållanden i Genève, Frankrike, Skottland och Nederländerna. Tridentinum, dess diskussioner och ställningstaganden, är utgångspunkten i det avsnitt som skildrar den katolska sfären. Konciliet flödar ut i 1570 års *Missale Romanum* och den praktiska verkligheten skildras utifrån det påvliga Rom och med ett inskott från det koloniala Peru. Det kunde ses som ett spännande val av ett centrum-periferiperspektiv, men Palmer Wandel avvisar detta då hon menar att en sådan tolkning skulle förutsätta en delad terräng, något som alltså skulle saknas.

Karakteristiskt är att skillnader och utmärkande drag hos olika teologiska positioner och dess utveckling till skilda konfessioner betonas i stället för det i

mycken senare forskning starka perspektivet av kontinuitet med förreformatorisk teologi och praxis. Påfallande är även den starka betoningen av skillnaden mellan katolsk och luthersk mässa. Kanonbönen och offertankar ses som definierande för förreformatorisk och katolsk mässa och borttagandet av kanonbönen blir därmed omdefinierande av hela massan, och själva beteckningen mässa för en luthersk nattvard framställs som närmast vilseförande.

Sammanfattningsvis målas överensstämmelser och skilljaktigheter upp i en mängd ämnen. Inkarnationen är här som i boken i övrigt ett tema som återkommer i tolkningen av teologiska positioner; både katolsk representationsteologi och Calvins helgelselära ses i ljuset av inkarnationen. De snabba penseldragen be-handlar ämnen som elementen och den materiella världen i stort, Kristi kropp och dess eventuella begränsningar i tid och rum, Kristi närvaro i dess olika betydelser, prästernas roll i nattvardsfirandet, kommunionens påverkan på kommunikanten, åminnelsen och Kristi närvaro i ett tidsperspektiv, samt det liturgiska handlandet och om därvid tonvikten lades exempelvis vid handlingen i sin helhet med dess yttre omständigheter, den verbala korrektheten eller det prästerliga liturgiska handlandet. I dessa stundom djärva och tankeväckande sidor anas dock även problemet att påvisa skillnader mellan kyrkor som kanske ibland lika väl kunde vara skillnader inom kyrkor.

Den som försöker skildra en mångfacetterad debatt väcker lätt själv debatt. När Palmer Wandel t.ex. hävdar att lutheraner och reformerta var överens gentemot katoliker om att endast den troende kommunicantens ande får näring av Kristi kropp, inte kommunicantens fysiska kropp, så är det inte endast ett diskutabelt yttrande — det visar också på hur många frågor ur reformationens debatt inte borde så lätt som idag betraktas som avgjorda eller ointressanta. Lidelsen att försöka fixera tankar och dessas avspeglade i praxis är den drivkraft som i slutänden gör att även om invändningar kan riktas mot detaljer i denna bok är dess ärende viktigt och dess förtjänster överskyler alla dess eventuella brister.

Martin Bergman

Resuméer av doktorsavhandlingar

Tomas Orylski: *Migrations du croire chez Michel de Certeau*. 227 sid. CTR, Lunds universitet, Lund 2007.

I denna doktorsavhandling undersöks Michel de Certeaus analyser av tron såsom de presenteras i hans litterära produktion. Den franska substantivformen «le croire» översätts till svenska med «tron», vilket mot-

svaras exempelvis av de engelska uttrycken «belief» eller «believing». Tomas Orylskis tes är, och detta utgör arbetets originalitet, att det finns ett samband mellan Certeaus analys av tron («le croire») och en attityd av migration, förflyttning, vandring och existentiellt sökande i hans skrifter. Detta samband rör, enligt avhandlingsförfattaren, även Certeaus personliga liv i så måtto att han vandrar från en vetenskaplig disciplin till en annan. Studie har till uppgift att rekonstruera och diskutera detta komplex av trons vandringar («migrations du croire») och även öppna Certeaus analyser för trons förflyttningar som uppstår idag, också i ett svenskt sammanhang vad beträffar religiös praxis («pratiques religieuses») och trons språk («langages du croire»).

Tommy Wassermann: *The Epistle of Jude: Its Text and Transmission (ConBNT 43)*. xvi + 368 + xvi sid. Almqvist & Wiksell, Stockholm 2007.

Wassermanns avhandling behandlar Judasbrevets text-historia. För första gången redovisas ett fullständigt källmaterial till Judasbrevet i form av 560 grekiska handskrifter i en textkritisk apparat. Talrika nya varianter kommer i dagen och redan kända får utökad stöd. Författaren ställer både gamla och nya frågor till källmaterialet. Förutom det traditionella målet att rekonstruera den «ursprungliga texten» undersöks textvittnena för sin egen skull, såsom fönster in i sin samtid med egna unika historier att berätta om de människor som kopierat, ägt och använt dem. De tidigaste manuskripten studeras ingående (P⁷² och P⁷⁸ från ca 300 e.Kr.). Boken inkluderar bilder och transkriptioner av dessa och andra värdefulla hss.

Författaren utreder även det litterära förhållandet mellan 2 Pet och Judas samt hur dessa två texttraditioner fortsatt kommit att påverka varandra. Resultaten visar att skrivare i liten grad harmoniserat till parallelltexten; P⁷² och Codex Vaticanus (B 03) saknar helt harmonisering.

I anslutning till den textkritiska apparaten följer en diger textkommentar av allmänt exegetiskt intresse där över 100 textkritiska problem och intressanta textvarianter kommenteras. En innovation i sammanhanget är det nya rankingsystem av mer deskriptiv art än tidigare motsvarigheter som tillämpas.

2007-06-20